

Годованик Є. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права та публічного адміністрування
Маріупольського державного університету

ЕФЕКТИВНІСТЬ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИХ НОРМ: ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

Анотація. Стаття присвячена проблемам визначення теоретико-методологічних аспектів дослідження ефективності конституційно-правових норм як загальнотеоретичної та практично-прикладної категорії, що розглядається як фундаментальна основа розробки та ухвалення якісних та дієвих нормативно-правових актів відповідними компетентними суб'єктами конституційної правотворчості.

Ключові слова: конституційно-правова норма, правова система, конституційне право, ефективність, якість правотворчості.

Постановка проблеми. Юридична категорія «ефективність конституційно-правових норм» є достатньо новою та малоопрацьованою у вітчизняній доктрині конституційного права, а тому потребує ретельного аналізу з точки зору її теоретичного змісту та онтологічної сутності, що відрізняє її як феномен та дозволяє розробляти практично-праксіологічні шляхи підвищення якості конституційно-правового регулювання в загальному механізмі дії національної системи права.

Дослідженням проблем ефективності правотворчості та правозастосування в конституційному праві присвячено праці таких видатних вітчизняних і зарубіжних науковців, як: С.С. Алексєєв, М.О. Баймуратов, О.В. Богачова, С.В. Богачов, Л.Д. Воєводін, Ю.О. Волошин, Л. Дюгі, Л.І. Заморська, О.В. Зайчук, О.Л. Копиленко, К. Корсгаард, В.В. Лазарєв, А. Пінер, П.М. Рабинович, С.Г. Стеценко, В.Л. Федоренко, Ю.С. Шемшученко та інших.

Водночас наявні дослідження не вирішують завдання щодо пошуку принципово нових підходів до визначення комплексної соціальної та юридичної моделі ефективності конституційно-правових норм, у тому числі з урахуванням інтеграційного чинника, що значно впливає на загальну ефективність та дієвість функціонування національних правових систем європейських держав, особливо зважаючи на інтенсифікацію процесу реалізації конституційної реформи в українському суспільстві на новітньому етапі його прогресивного становлення та розвитку, і саме тому метою статті є подальша теоретична розробка проблем підвищення ефективності конституційно-правових норм у сучасних умовах правової модернізації суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Юридична категорія «ефективність конституційно-правових норм» є достатньо новою та малоопрацьованою у вітчизняній доктрині конституційного права, а тому потребує ретельного аналізу з точки зору її теоретичного змісту та онтологічної сутності, що відрізняє її як феномен та дозволяє розробляти практично-праксіологічні шляхи підвищення якості конституційно-правового регулювання в загальному механізмі дії національної системи права.

Слід зазначити, що термін «ефективність» походить від слова «ефект», що в перекладі з латинської («effectus») означає «виконання, дія» (від лат. «efficio» – дію, виконую) [1, с. 609].

Згідно з Великим тлумачним словником сучасної української мови, ефект – це результат, наслідок яких-небудь причин, сил, дій, заходів, а ефективність – характеристика якого-небудь об'єкта (пристрою, процесу, заходу, виду діяльності), що відображає його суспільну користь, продуктивність та інші позитивні якості [2, с. 718].

Необхідно відзначити, що поняття ефективності та перші дослідження цієї категорії з'явилися, головним чином, в економічній теорії та теорії управління (менеджменту).

Так, О.Д. Шеремет і Р.С. Сайфулін вважають, що ефективність є однією з найскладніших категорій економічної науки. Вона виступає основою побудови кількісних критеріїв цінності прийнятих рішень, використовується для формування матеріально-структурної, функціональної і системної характеристик господарської діяльності [3, с. 34].

При цьому прийнято розрізняти поняття «економічний ефект» і «економічна ефективність». Економічний ефект – це корисний результат економічної діяльності, зиск від неї, а економічна ефективність – це категорія, що оцінюється співвідношенням отриманого ефекту та всієї суми витрат (заграт) [4, с. 28]. На погляд А.П. Ковальова і М.К. Кочалоса, економічний ефект – це абсолютна економія у вигляді зниження собівартості або приросту прибутку, а економічна ефективність являє собою відношення економічного ефекту до капітальних вкладень [4, с. 30]. У ринкових умовах поняття «ефективність» тісно пов'язане з використанням фінансово-виробничих ресурсів. Це зумовлено тим, що метою кожного суб'єкта господарювання є отримання найвищого результату, досягнення якого стає можливим за умови оптимального формування й ефективного використання всіх видів ресурсів. Саме тому визначення, які наведено в економічній літературі, зводяться в основному до того, коли ефективність пропонується розглядати як відношення результату діяльності (процесу, операції, проекту) до витрат, що зумовили його отримання.

Аналізуючи теоретичні підходи як вітчизняних, так і зарубіжних науковців до економічної сутності «ефективності», М.Д. Білик називає такі її характеристики: якісний результат певної діяльності, що характеризує її продуктивність; результат ефективного та раціонального використання всіх видів ресурсів; співвідношення конкретного кінцевого результату до витрат, що забезпечили його отримання [5, с. 365].

В.Г. Андрійчук стверджує, що ефективність – це економічна категорія, яка відображає співвідношення між одержаними результатами і витраченими на їх досягнення ресурсами. Категорію «ефективність» він тісно пов'язує з поняттям «рентабельне ведення виробництва», причому в разі вимірювання ефективності ресурси можуть бути представлені або в певному обсязі за їх первісною (переоціненою) вартістю (застосовувані ресур-

си), або частиною їх вартості у формі виробничих витрат (виробничо-спожиті ресурси). А економічна ефективність, у свою чергу, це таке співвідношення між результатами виробництва і ресурсами, за якого отримують вартісні показники ефективності виробництва. При цьому можливі три варіанти вказаного співвідношення: 1) ресурси і результати виражені у вартісній формі; 2) ресурси – у вартісній, а результати – в натуральній формі; 3) ресурси – в натуральній, а результати – у вартісній формі [6, с. 397–399].

Загалом, корисність аналізу економічних підходів до визначення сутності ефекту та ефективності для встановлення теоретико-правового змісту категорії «ефективність конституційно-правових норм», як вбачається, полягає в тому, що проілюстровані доктринальні погляди дозволяють відзначити деякі важливі характеристики ефективності як такої, серед яких: а) категорія «ефективність» відображає наявність бажаного ефекту від тієї чи іншої діяльності, що задалегідь програмується як мета такої діяльності; б) рівень ефективності завжди має як якісний, так і кількісний вимір, при цьому останній складається із сукупності належних параметрів, що відображають зміст та кінцеву мету певної діяльності; в) категорія «ефективність» має раціональне, прагматичне, практично-практиологічне походження, адже відображає, в першу чергу, результат інших свідомих, вольових, цілеспрямованих дій людини, колективу, соціуму; г) в разі визначення рівня ефективності завжди необхідно враховувати кількість витрат та побічних негативних ефектів, що супроводжують досягнення того чи іншого кінцевого результату, тобто, іншими словами, ціль не завжди виправдовує засоби її досягнення, а лише в тих випадках, коли вказані одиниці є відносно пропорційними.

Водночас категорія «ефективність» притаманна не тільки економічній науці, але й іншим сферам пізнання та відповідним видам людської діяльності в мікро- та макросоціумі.

Так, наприклад, соціальна ефективність – це збільшення кількості нових робочих місць, рівня зайнятості людей, поліпшення умов праці, скорочення тривалості робочого тижня тощо, а екологічна ефективність – це відносини людини з навколишнім середовищем [7, с. 98].

Слід зазначити, що основною особливістю таких систем є вартісний характер засобів (видатків, витрат) досягнення цілей (результатів), а в деяких випадках – і самих цілей (зокрема, одержання прибутку). Поняття «ефективність» вживають у різних аспектах: як ефективність капітальних вкладень, ефективність удосконалення технологічних процесів, ефективність раціоналізації виробництва.

Окремо відзначають і таке поняття, як «ефективність діяльності підприємства», що виражає відповідність результатів і витрат підприємства цілям діяльності та інтересам власників.

При цьому можна виділити декілька основних підходів до визначення ефективності організацій (не тільки підприємств, але й будь-яких юридичних осіб – суб'єктів правових відносин у суспільстві [8, с. 142].

Зіставлення запропонованих підходів з розумінням сутності ефективності, на погляд Р.Г. Майстро і Ю.С. Щербак, свідчить про багатозначність цього поняття. Загальним для всіх визначень є уявлення про ефективність як про здатність системи до досягнення мети, якою виступає задоволення інтересів споживачів, оптимальне використання зовнішнього середовища, підвищення економічності, результативності організації [7, с. 99].

Якщо використовувати викладені положення як вихідні під час визначення сутності ефективності в економіці, соціальній сфері, екології, публічному управлінні, то можна зробити висновок, що діяльність організації може бути визнана ефективною за умови виконання таких умов: цілі в кожен певний момент часу розглядаються як тимчасові, рухомі, похідні від вимог, що висуваються з боку як суспільства, так і самої організації; зміст цілей відповідає сутнісним характеристикам організації та відображає зовнішні та внутрішні умови функціонування організації; визначені цілі успішно досягнуті; досягнення цілей виправдане засобами, що витрачаються, необхідне співвідношення витрат і результатів діяльності виконане; для досягнення цілей використані визнані, схвалені суспільством засоби; необхідність цієї умови визначається соціально-економічною природою системи організації; її виконання дає змогу уникнути додаткових витрат, пов'язаних із соціальною реабілітацією робіт, що проводяться.

Виходячи із цих положень, Р.Г. Майстро і Ю.С. Щербак формулюють категорію «ефективність діяльності організації» як її властивість, пов'язану зі здатністю організації формувати свої цілі з урахуванням зовнішніх і внутрішніх умов функціонування та досягати поставлених цілей шляхом використання соціально схвалених засобів за встановленого співвідношення витрат і результатів [7, с. 99].

Водночас слід відзначити ту обставину, що у правовій науці категорія «ефективність» і, зокрема, ефективність правових норм, є малодослідженою, а спеціальні дослідження з означеної складної теоретико-методологічної проблематики практично відсутні.

Наявні вітчизняні та зарубіжні дослідження розглядають, головним чином, ефективність правозастосовного процесу, зокрема ефективність правозастосовних актів, а не ефективність створення та реалізації норм права взагалі, тим більше – конкретно визначених галузевих норм, навіть таких системоутворюючих і базових для механізму соціального регулювання, як конституційно-правові норми.

Так, можна відзначити праці В.В. Лазарєва ще радянської доби (70-ті рр. минулого сторіччя), присвячені ефективності правозастосовних актів, в яких автор безпосередньо пов'язує ефективність реалізації правозастосовних актів з досягненням кінцевого результату прийняття таких актів. Під таким кінцевим результатом В.В. Лазарєв розуміє досягнення повної відповідності між вимогами здійснити або утриматися від здійснення певних вчинків та сумою фактично реалізованих дій [9, с. 5].

Така інтерпретація кінцевого результату, на думку науковця, має сприяти вибору належного напрямку у визначенні ефективності всіх засобів, що забезпечують правозастосовну діяльність [9, с. 5].

У цьому зв'язку В.В. Лазарєв зазначає, що один з напрямів досягнення повної ефективності правозастосовного акту полягає в тому, щоб суб'єкт правозастосування здобув відповідність змісту акту його підставі, а обрана їм форма відображала та доводила б його до адресата в тій мірі, в якій це необхідно для попередження розходження між юридичними і фактичними наслідками акту [9, с. 9–10].

З іншого боку, як зазначає В.В. Оксамитний, норми права не можуть застосовуватися механічно, оскільки виконують ці норми, як і будь-які інші соціальні, люди [10, с. 36], а тому «правова норма лише тоді діє, лише тоді здійснюється в житті, коли вона переломлюється у свідомості людей, усвідомлюється

ними» [11, с. 170]. З цієї точки зору, норми права регулюють свідому діяльність людей, впливають на їх свідомість, наказуючи або забороняючи їм здійснення тих чи інших дій, тобто вони здатні регулювати лише вольову поведінку особи, таку, що залежить від їхньої свідомості та волі, адже «...вольова поведінка цілком може бути об'єктом цілеспрямованого, регулюючого впливу саме тому, що вона вольова» [12, с. 189–190].

Таким чином, кінцевою метою ефективної дії будь-якої правової, зокрема конституційно-правової, норми є забезпечення бажаної поведінки людей шляхом втілення правових норм у правомірній поведінці суб'єктів правових відносин, причому безпосереднім предметом правового регулювання виступає вольова поведінка суб'єктів, а отже, й ефективною конституційно-правовою нормою можна визнати виключно в тому випадку, якщо вона здатна спонукати суб'єктів правових відносин до правомірних вольових актів (через здійснення певної дії або утримання від її здійснення), заздалегідь закладених (запрограмованих) у цій нормі як кінцевий результат її реалізації.

Висновки. Загалом, підсумовуючи різні доктринальні підходи (як теоретико-методологічні, так і практично-прикладні) до визначення змісту категорії «ефективність конституційно-правових норм», під вказаним поняттям у сучасних умовах розвитку конституціоналізму, на наш погляд, слід розуміти якісну та кількісну здатність конституційно-правових норм забезпечувати здійснення суб'єктами конституційно-правових відносин усвідомлених, цілеспрямованих правомірних вольових актів (через здійснення певної дії або утримання від її здійснення), заздалегідь закладених (запрограмованих) у нормах як кінцевий результат їх реалізації.

Література:

1. Словарь иностранных слов. 18-е изд., стер. М.: Рус. яз., 1989. 624 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. та голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. 1728 с.
3. Шеремет А.Д. Методика финансового анализа. М.: ИНФРА-М, 1996. 176 с.
4. Экономическая эффективность новой техники в машиностроении / А.П. Ковалев, Н.К. Кочалос, А.А. Колобов. М.: Машиностроение, 1978. 255 с.
5. Фінансовий аналіз: навч. посіб. / М.Д. Білик, О.В. Павловська, Н.М. Притуляк, Н.Ю. Невмержицька. К.: КНЕУ, 2005. 592 с.
6. Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств: підручник. 2-ге вид., доп. і перероблене. К.: КНЕУ, 2002. 624 с.
7. Майстро Р.Г. Науково-теоретичні основи ефективності. Вісник Нац. техн. ун-ту «ХП»: Зб. наук. пр. Темат. вип. : Технічний прогрес і ефективність виробництва. Харків: НТУ «ХП». 2014. № 32. С. 97–102.
8. Лямець В.І., Тевяшев А.Д. Системний аналіз. Вступний курс. 2-е вид., перероб. та допов. Х.: ХНУРЕ, 2004. 448 с.
9. Лазарев В.В. Правоприменительные акты и их эффективность в условиях развитого социалистического общества: автореф. дисс. ... д.ю.н. М., 1977. 33 с.
10. Оксамытний В.В. Правомерное поведение личности. К.: Наукова думка, 1985. 176 с.
11. Голунский С.А., Строгович М.С. Теория государства и права. М., 1940. 304 с.
12. Александров Н.Г. Право и законность в период развернутого строительства коммунизма. М.: Госюриздат, 1961. 271 с.

Годованик Е. В. Эффективность конституционно-правовых норм: проблемы определения и интерпретации

Аннотация. Статья посвящена проблемам определения теоретико-методологических аспектов исследования эффективности конституционно-правовых норм как общетеоретической и практически-прикладной категории, что рассматривается как фундаментальная основа разработки и принятия качественных и эффективных нормативно-правовых актов соответствующими компетентными субъектами конституционного правотворчества.

Ключевые слова: конституционно-правовая норма, правовая система, конституционное право, эффективность, качество правотворчества.

Hodovanyk Ye. The effectiveness of constitutional law norms: problems of definition and interpretation

Summary. The article is devoted to the problems of determining theoretical and methodological aspects of the research of the effectiveness of constitutional law norms as a general theoretical and practical-applied category, which is considered as the fundamental basis for the development and adoption of qualitative and effective normative legal acts by the relevant competent bodies of constitutional law-making.

Key words: constitutional law norm, legal system, constitutional law, efficiency, quality of lawmaking.